

LIVET PÅ STENDÖRREN

Ett skärgårdsjordbruk

Gården Stendörren nämns i kyrkböckerna redan vid 1600-talets slut. Då var Ekholmen skild från Krampö av ett sund. Under 1700- och 1800-talet var Stendörren arrendegård under Hånö säteri, som ligger en dryg halvmil norrut.

Arrendet gav rätt att bo i husen, bruka marken och fiska i tillhörande vatten. Arrenden gick ofta i arv inom samma familj.

I slutet av 1800-talet bodde Erik Jansson med Hedda Larsdotter och deras två söner på Stendörren. På gården bodde också Eriks föräldrar och en piga som hjälpte till med hushållet.

Erik och Hedda hade det förhållandevis gott ställt. Av sina föräldrar hade Erik arvt möbler, en säng, husgeråd, en spinnrock och kardstol. Till och med bolster och kuddar! Kanske var dessa fyllda av fågeldun, som skärgårdsborna brukade samla på våren och sälja med god förtjänst.

Familjen levde mest av fiske och jakt på säl och sjöfågel, som var vanligt bland skärgårdsbönderna. På vintern bereddes tyg av lin och ull, och man passade på att laga redskap, fiskenät, båtar och kläder.

Sönerna Carl och Johan gick i Haga småskola, en halv mil norrut. Bland skolämnena fanns geometri, sång, välskrivning, nya och gamla testamentet. Som många andra skolbarn i skärgården fick de ro eller kanske segla för att komma till skolan. På vintern fick de gå eller åka skidor över isen.

1900-talet - en omvälvande tid

I mars 1893 lämnade familjen livet på Stendörren och flyttade till Prästtorp i Tunaberg. Äldsta sonen Carl blev torpare på en annan gård under Nynäs gods.

Den nya arrendatorn på Stendörren hette Karl-Johan Eriksson och var bara 22 år gammal. 1896 kom Johanna Gustafsson till gården för att arbeta som piga. De var kusiner och

kom båda från Rågö. Ett år senare gifte de sig. Strax därefter föddes deras första dotter Eugenia.

1900-talets första decennier förändrade livet för skärgårdsbönderna på många sätt. Eftersom de tidigare bara kunnat ro och segla var motorbåten en stor förändring. Det blev nu möjligt att ta sig hem på kvällen efter att fiskenäten lagts ut. Tidigare fick de ofta sova under en filt i båten eller på en ö i havsbandet i väntan på att få vittja näten.

Kortare restid till marknaderna i Nyköping och Trosa gjorde att fisken kunde levereras färsk, i stället för att saltas. Och med tiden slapp också barnen ro flera kilometer mellan hemmet och skolan.

De sista skärgårdsbönderna

1917 hörde drygt en och en halv hektar åker och nästan lika mycket skogs- och hagmark till Stendörren. Karl-Johan och Sofia hade ett par kor och en tjur, några får och höns. Mest odlades spannmål men även lite potatis. Åkern de brukade ligger framför gården Aspnäset, bakom Naturum.

Karl-Johans och Johannas tredje barn Ejnar föddes 1904. Ejnar och Ejnars hustru Karin, som kom från Rådmansö i Uppland, kom att bli de sista skärgårdsbönderna på Stendörren.

Under Ejnars och Karins livstid kom skärgården att avfolkas i snabb takt. När fisket och jordbruket rationaliserades ökade kraven på större skördar och fångster. Det gjorde att de små skärgårdsjordbruken blev allt mer olönsamma. Läget på de små klippiga öarna gjorde det svårt att utöka åkrarna och att använda moderna jordbruksmaskiner. Från 1960-talet togs fisket nästan helt över av specialiserade trålare.

Ejnar och Karin bodde ändå kvar på Stendörren nästan hela sina liv. De byggde den nuvarande mangårdsbyggnaden under 1940-talet. Hånö säteri sålde gården till Länsstyrelsen 1967.

De sista åren bodde Ejnar och Karin i Nyköping, och använde Stendörren som fritidshus. Båda dog 1982.

Vilka är husen?

Flera av de nuvarande byggnaderna på Stendörren är relativt unga.

Det stora bostadshuset uppfördes under 1940-talet av Ejnar och Karin.

Den timrade och panelade stugan med vedbod är troligtvis byggd under 1800-talets andra hälft, kanske av Erik Janssons föräldrar.

Sjöboden uppfördes under 1980-talet. Den ersatte en äldre sjöbod som syns på bilden till vänster.

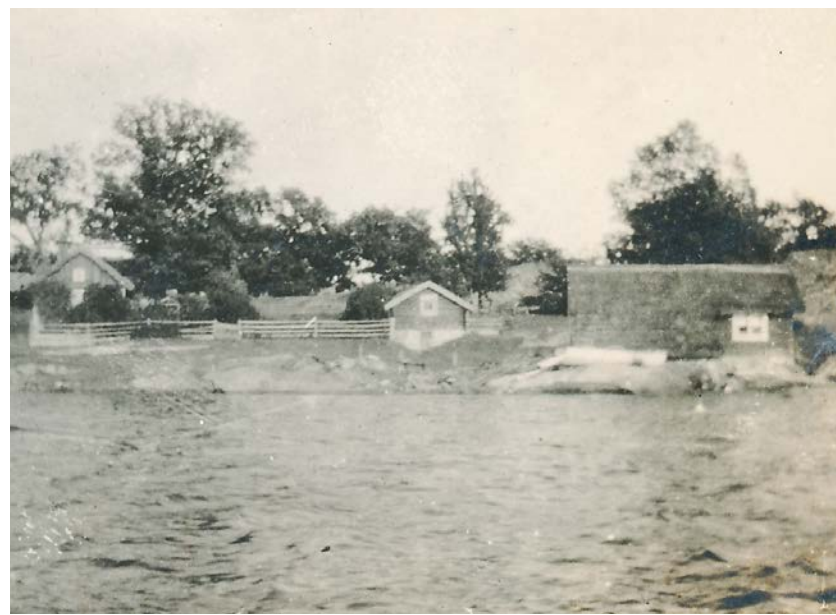
Ladan tros vara uppförd kring förra sekelskiftet.

Det lilla svartvita skjulet som står mitt i sundet har använts till att förvara fotogen, som användes till lampor och i fyrar. Det ville man ha långt från både hus och skog, på grund av brandrisken.

Både stugan och ladan har flera ursprungliga byggnadsdelar bevarade. Till exempel det handslagna takteglet, fasadpanelen, de munblåsta fönsterglasen och de nötta fönsterhakarna.

Som gäst får du öppna samma fönster som Hedda, fylla Johannas vackra skafferier och vila dig mot Ejnars varma husvägg. Du blir en del av Stendörrens historia.

Välkommen!



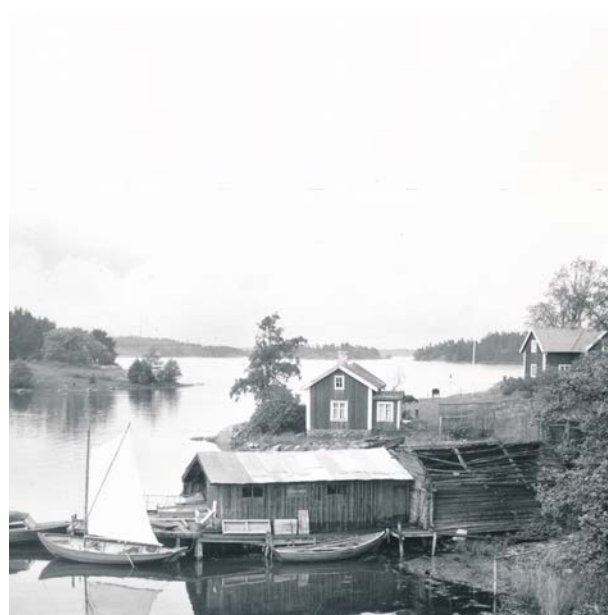
Stendörren, troligtvis 1920-tal.



Stendörren 1967.

Foto av Karl Gustav Sundström.

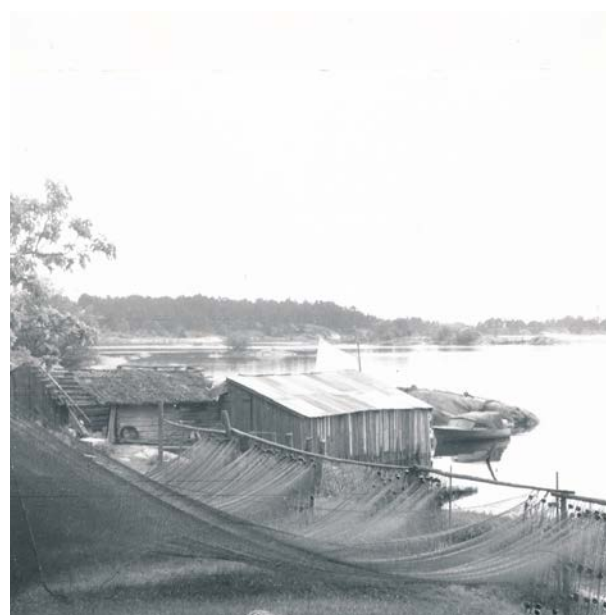
Sörmlands museums arkiv.



Stendörren 1967.

Foto av Karl Gustav Sundström.

Sörmlands museums arkiv.



Stendörren 1967.

Foto av Karl Gustav Sundström.

Sörmlands museums arkiv.



Ekonomisk karta från 1927.

Sörmlands museums arkiv.



LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län



En del av Region Sörmland

FRÅN ASPNÄSET TILL VÄRLDEN

Ungdomsår

Carolina Andersson föddes 1844 till föräldrarna Anders Andersson och Brita Jansdotter, som var torpare på gården Aspnäset. Gården arrenderades av Hånö säteri, som ligger en halvmil norrut.

Carolina var varken äldst eller yngst av de sju syskonen. Däremot var hon familjens enda dotter. På gården fanns flera drängar och pigor. De flesta stannade bara något år eller två innan de flyttade vidare.

När Carolina var 19 år dog hennes mor. Samtidigt började flera av Carolinas bröder att flytta hemifrån. De blev torpare och drängar på andra gårdar. Livet började förändras.

In i vuxenlivet

Vid 22 års ålder födde Carolina en dotter. "Oäkta dotter" som det kallades, eftersom Carolina var ogift. Barnets far är inte känd. Utomäktenskapliga barn var inte ovanligt, men innebar ändå en stor skam för modern.

Carolinas dotter Erika levde bara i drygt tre år innan hon dog av strypsjuka. Så kallades på den tiden sjukdomen difteri.

Året därpå gifte sig Carolinas äldre bror Lars med Maria Wård, som nyss hade börjat som piga på gården. När Lars och Carolinas far Anders dog 1877 tog Lars och Maria över Aspnäset.

Carolina bodde kvar hos sin brors familj. I kyrkböckerna står att hon arbetade som sömmerska. Troligtvis var det en bisyssla till allt annat arbete på gården.



Ostformen med den vackert snidade insidan kommer från Aspnäset och finns nu i Sörmlands museums samlingar.

Det stora upprottet

1887, vid 43 års ålder, valde Carolina att lämna livet på Aspnäset och emigrera till Amerika. Resan gick från hamnen i Göteborg med ångfartyget Romeo till staden Hull i England. I passagerarlistan anges att Carolinas resmål var New York. Kanske hoppades hon där kunna få arbete som sömmerska.

Carolina reste under en av de stora emigrationstopparna under 1800-talets slut. Ändå var hennes resa ovanlig på många sätt.

Sörmlänningarna var ganska fåtaliga bland Sveriges emigranter. Det berodde på närheten till Stockholm, där det gick att få arbete på industrierna. Mycket tyder på att Carolina reste ensam, vilket var mycket ovanligt.

Livet därhemma

På Aspnäset fortsatte Lars, Maria och deras barn livet som skärgårdsbönder. Den mesta försörjningen kom från fisket, som kunde säljas och ge inkomster. I bouppteckningen från Anders Andersson framgår att barnen ärvde tre ekor och 18 fiskenät, men inga jordbruksredskap och bara en ko. Vad jordbruket gav åt de upp själva.

Jakt på sjöfågel och säl var också en viktig del av skärgårdsböndernas försörjning. Liksom samlande av bär, svamp och ägg från sjöfågel. De var duktiga på att utnyttja allt. Till exempel gav sälfångsten både kött och skinn till väskor och stövlar. Av späcket kokades tran. Det användes som lampolja, till att smörja läder och att impregnera husväggar.



Fartyget Romeo skeppade emigranter mellan Göteborg och den engelska staden Hull och var i bruk mellan 1881-1906. Även Carolina Andersson reste med Romeo.

Fotografiet är taget i Göteborg 1881. Sjöfartsmuseet Akvariet Göteborgs arkiv.

Återvändandet till Sverige

I Amerika träffade Carolina Andreas Bengtsson, som kom från Övraby i Halland. De återvände till Sverige 1914, samma år som första världskriget bröt ut. Kanske såg de sin sista chans att få återvända till Sverige.

De flyttade inte tillbaka till Sörmland. I stället bosatte de sig i Halmstad, närmare Andreas hemtrakter.

Sex år efter hemkomsten till Sverige dog Carolina, 76 år gammal.

En ny tid för Aspnäset

Aspnäset togs över av Lars och Marias äldsta son Carl. Dottern Elin flyttade till Nyköping och sonen Frans började på skeppsskola. Gården brukades inom familjen till 1960-talets slut.

Hånö säteri sålde Aspnäset till Naturvårdsverket 1968. Gården förvaltas idag av Länsstyrelsen. Byggnaderna används som kontor, mötesrum och verkstad för Länsstyrelsens Naturvårdsenhet.



Gården Aspnäset med båthuset i förgrunden. Åkern bakom strandkanten till höger i bilden brukades av gården Stendörren som ligger på andra sidan sundet.

Foto av Karl-Gustav Sundström 1967. Sörmlands museums arkiv.



För bara några hundra år sedan var Aspö en ö helt omgiven av vatten. Landhöjningen och igenväxningen av de grunda vikarna har gjort att Aspön idag är förbunden med fastlandet.

Häradsekonomisk karta från sekelskiftet 1900. Lantmäteriets arkiv.



LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län



En del av Region Sörmland

ÅKERN, HAGEN OCH ÄNGEN

Skärgårdsböndernas viktigaste näring var oftast fisket, som kunde ge inkomster genom försäljning. Men det räckte inte. Att ha en liten åker och några djur var viktigt för att få spannmål, rotfrukter och mjölk. Djuren behövde i sin tur stora mängder foder.

1917 hade gården Aspnäset 3 hektar åker, 2 hektar äng och 3 hektar skogs- och hagmark. Dessutom fanns en häst, fyra kor, tre kalvar, fem får och femton höns.

Här kan du läsa om hur ängen, åkern och hagen sköttes, och hur de användes till att skapa ett fungerande kretslopp på gården.

Åkern

Odlingsbar mark var ofta sällsynt längs den steniga och näringsfattiga kusten. På öarna längst ut i havet kunde till och med jordfyllda klippskrevor användas för odling.

Åkern användes mest till odling av spannmål och rotfrukter. På Aspnäsets åkrar odlades höstråg och potatis, samt havre och foderrotfrukter till djuren. En tredjedel av åkrarna användes för odling av hö till djuren.

Idag brukas åkrarna med självbindare, som samlar och binder säden i kärvar. Den uppfanns på 1800-talet och var den första mekaniska skördemaskinen. Innan dess skördades säden för hand.

Tröskningen skiljer stråna från själva säden. Det remdrivna tröskverket, som fortfarande används på Aspnäset, var en föregångare till den moderna skördetröskan. Den blev vanlig bland småbönder i slutet av 1800-talet. Innan dess tröskade man säden genom att slå med slagor, eller låta djur gå på den.

Hagen

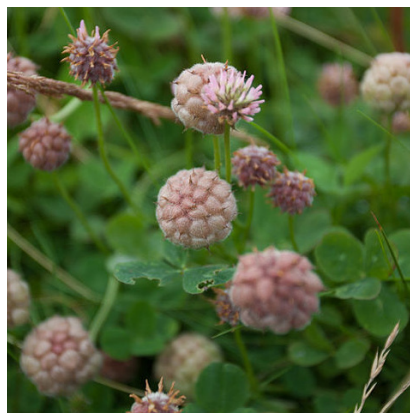
Djuren fick bara beta på mark som inte gick att plöja. Mark som används för djurbete kallas hage. Vid kusten och i skärgården användes ofta öarnas skogsdungar som hagar. På våren togs djuren ut med båt till särskilda öar där de fick ströva fritt. Ibland fick korna simma medan bonden rodde bredvid.

Aspnäsets djur betade i skogen norr om gården, ungefär där utsiktstornet nu ligger och ända bort till åkrarna vid parkeringsplatsen.

En äng är en sinnrik och känslig livsmiljö. Vad som växer beror på platsens jordart, klimat och topografi, vilka djur som betar eller när fagningen och slåttern sker. Till och med redskapens utformning påverkar ängens utseende.



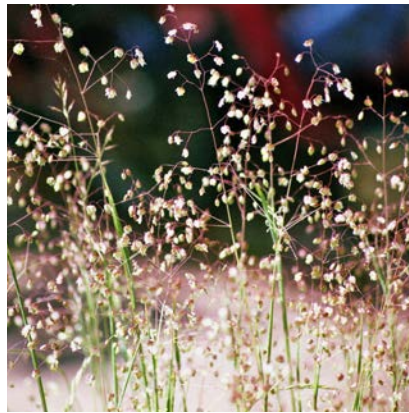
Ormtunga.



Smultronklöver.



Havssälting.



Darrgräs.



Brudbröd.



Jungfrulin.

Bilderna på växterna är licensierade genom Creative Commons.

En äng är en sinnrik och känslig livsmiljö. Vad som växer beror på platsens jordart, klimat och topografi, vilka djur som betar eller när fagningen och slåttern sker. Till och med redskapens utformning påverkar ängens utseende.

I varje välskött äng finns en stor biologisk mångfald med örter, lavar och mossor, svampar, insekter, fåglar, grod- och kräldjur. Denna mångfald är beroende av att människan sköter ängen på rätt sätt.

Det finns många olika ängstyper, som kan kategoriseras i två olika grupper - hårdvallsängar och sidvallsängar. Gemensamt för alla ängar är att de har till uppgift att producera vinterfoder för djuren.

I varje välskött äng finns en stor biologisk mångfald med örter, lavar och mossor, svampar, insekter, fåglar, grod- och kräldjur. Denna mångfald är beroende av att människan sköter ängen på rätt sätt.

Det finns många olika ängstyper, som kan kategoriseras i två olika grupper - hårdvallsängar och sidvallsängar. Gemensamt för alla ängar är att de har till uppgift att producera vinterfoder för djuren.

Hårdvallsängen

Hårdvallsängar växer på torr mark och är de artrikaste ängarna. Man brukar skilja på öppna ängar samt träd- och buskbärande ängar, t.ex. lövängar. Där ger trädens skugga livsrum för mer ljusskygga örter. På Aspnäsets hårdvallsängar växer bland annat hirsstarr, jungfrulin, gökör, svinrot, slåtterfibbla och darrgräs. Såna ängsörter skvallrar nästan alltid om att platsen tidigare har varit en slåtteräng.

Hårdvallsängarna fagades, vilket betyder att de räfsades rena från kvistar, mossor och löv. Det gynnade tillväxten av gräs och ängsörter. Fagningen skedde på våren, när vitsippan blommade. Därför kallades den ofta för fagningsblomman.

Lövängarnas men även hagens buskar och träd hamlades. Det betyder att man varje år skar bort lövbärande grenar som torkades och användes som vinterfoder åt djuren. Hamlingen gynnade också tillväxten av nya grenskott, som kunde hamlas kommande år. Självhushållets behov styrde lövängens trädslag. Man försökte gynna träd som gav lövfoder, frukter och nötter, virke till slöjd eller bast till rep.

Här är du!

Sidvallsängen

Sidvallsängar växer på fuktig till periodvis blöt mark. Det kan vara en plats där grundvattnet ibland tränger upp genom marken, men det kan också regelbundet översvämmade strandkanter. Omkring Aspnäset finns flera sådana så kallade havsstrandängar. De är den äldsta ängstypen och förekommer både vid kuster, insjöar och vattendrag. De stod ofta för en stor del av foderproduktionen. På Aspnäsets strandängar växer bland annat kärrsilja, videört, myskgräs, kräklöver och havssälting. Den smakar salt och är därför mycket omtyckt av betesdjuren.



Gården Aspnäset med bätuset och den gamla havsstrandängen i förgrunden. Vassen vid strandkanten är ett tecken på att ängen inte slåtrats på några år.



Färglagt flygfoto över gården Aspnäset och delar av Stendörrens naturreservat. De blåmarkerade områdena betas sedan länge av får och vissa år av nötkreatur. Betet gynnar återväxten av ängsörter, och bidrar till att marken inte växer igen med sly och träd.

Det grönmärkerade området utgör idag en träd- och buskbärande äng, som bland annat är rik på gullivor och brudbröd.

Den rödmärkerade åkern strax nedanför Aspnäset odlas med äldre kulturspannmål och brukas med självbindare och remdrivet tröskverk.